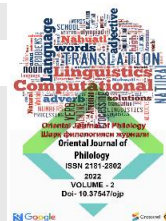

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THEORETICAL ISSUES OF THE ARABIC LANGUAGE AND ITS LINGUISTIC FEATURES****Khilolakhon V. Sotvoldiyeva***Arabic teacher**Department of the Integrated Course in English Language Teaching**Andijan State Institute of Foreign Languages**Email: h.sotvoldiyeva@gmail.com**Andijan, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Arabic language, theoretical linguistics, phonetics, morphology, syntax, semantics, root system.

Received: 08.05.26

Accepted: 09.05.26

Published: 10.05.26

Abstract: The article analyzes the theoretical foundations of the Arabic language, including its phonetic, morphological, syntactic, and semantic features. The language system of Arabic, word formation, and sentence structure are presented with examples. The paper examines theoretical aspects of Arabic based on modern linguistic approaches, providing broader explanations of certain grammatical features through examples. The research results show that an in-depth study of the theoretical system of Arabic helps to effectively master the language. Exploring theoretical issues of Arabic is crucial for advancing linguistic research and improving the process of teaching the Arabic language.

ARAB TILINING NAZARIY MASALALARI VA UNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI**Xilolaxon V. Sotvoldiyeva***Arab tili o'qituvchisi**Ingliz tili o'qitishning integrallashgan kursi kafedراسي**Andijon davlat chet tillari instituti**Email: h.sotvoldiyeva@gmail.com**Andijon, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so'zlar: arab tili, nazariy tilshunoslik, fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika, ildiz tizimi.

Annotatsiya: Maqolada arab tilining nazariy asoslari, jumladan fonetik, morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil

qilingan. Arab tilining til tizimi, soʻz yasalishi va gap qurilishi misollar asosida yoritilgan. Maqolada arab tilining nazariy jihatlari zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari asosida tahlil qilinib, ayrim grammatik xususiyatlar misollar orqali kengroq tushuntirilgan. Tadqiqot natijalari arab tilining nazariy tizimini chuqur oʻrganish tilni samarali oʻzlashtirishga yordam berishini koʻrsatdi. Arab tilining nazariy masalalarini oʻrganish tilshunoslik tadqiqotlarini rivojlantirish va arab tilini oʻqitish jarayonini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ АРАБСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Хилолахон В. Сотволдиева

Преподаватель арабского языка

Кафедра интегрированного курса преподавания английского языка

Андижанский государственный институт иностранных языков

Эл. почта: h.sotvoldiyeva@gmail.com

Андижан, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: арабский язык, теоретическое языкознание, фонетика, морфология, синтаксис, семантика, корневая система.

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы арабского языка, включая его фонетические, морфологические, синтаксические и семантические особенности. Языковая система арабского языка, словообразование и структура предложения представлены на примерах. Работа рассматривает теоретические аспекты арабского языка на основе современных лингвистических подходов, более подробно объясняя отдельные грамматические особенности через примеры. Результаты исследования показывают, что углубленное изучение теоретической системы арабского языка способствует эффективному овладению языком. Изучение теоретических вопросов арабского языка имеет важное значение для развития лингвистических исследований и совершенствования процесса преподавания арабского языка.

Kirish. Arab tili semit tillari oilasiga mansub boʻlib, dunyodagi eng qadimiy va boy til tizimlaridan biridir. Hozirgi kunda arab tili 400 milliondan ortiq odam tomonidan soʻzlashiladigan

til hisoblanadi va u 20 dan ortiq davlatlarning rasmiy tili sifatida qo'llaniladi. Arab tili Qur'oni karim va islomiy ilm-fan merosining asosiy tili bo'lgani uchun, tarixiy, diniy hamda madaniy sohalarda muhim o'rin tutadi. Uning ko'plab lahjalari mavjud bo'lib, ular mintaqadan mintaqaga farqlanadi; shu bilan birga, adabiy (fusha) arab tili xalqaro miqyosda ta'lim, diplomatiya, ommaviy axborot vositalari va rasmiy muloqotlarda keng qo'llaniladi. Arab yozuvi o'ngdan chapga qarab yoziladi va ko'plab boshqa tillarga ham ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda arab tili nafaqat ona tili sifatida, balki chet tili sifatida ham turli mamlakatlarda o'rganilib, global miqyosda ilmiy, iqtisodiy va madaniy almashinuvlar uchun muhim kommunikatsiya vositasi sifatida e'tirof etilmoqda.

Arab tilining nazariy masalalari tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilning fonetik, morfologik, sintaktik va semantik tizimlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Tilshunoslarning fikriga ko'ra, arab tilining eng muhim xususiyatlaridan biri uning ildiz va vazn tizimiga asoslangan morfologik tuzilishidir. Bu tizim so'z yasashda uch undoshdan iborat bo'ladigan ildizlarning (masalan, k-t-b) turli vaznlar bilan qo'shilishi orqali ma'no va grammatik funksiyalarning keng doirasini ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, fonetika darajasida tovushlar tizimining boyligi, ayniqsa halqoviy va til orqa undoshlari, urg'u va cho'ziqlikning ma'noga ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. Sintaksisda esa so'z tartibining moslashuvchanligi (fe'l - ega - to'ldiruvchi va ega - fe'l - to'ldiruvchi), i'rob kategoriyasi va bog'lovchi unsurlar yordamida gap bo'laklari o'rtasidagi munosabatlarning nozik ifodalanishi kuzatiladi. Semantika sohasida ko'pma'nolilik, uslubiy nozikliklar hamda Qur'on va klassik adabiyot tilining tarixiy-madaniy konteksti bilan bog'liq qatlamlar tadqiq etiladi. Natijada, arab tili tizimlilik va o'zaro bog'liqlik tamoyillariga asoslangan murakkab, lekin ichki mantiqiy uyg'unlikka ega bo'lgan struktura sifatida namoyon bo'ladi (Ryding, 2005, p.39).

Arab tili turkiy, fors va boshqa yaqin tillardan farqli ravishda trilit (uch undoshli ildiz) tizimiga asoslangan morfologik strukturaga ega ekanligi, bu tilni semantik qatlamlar bilan boy qilishini yanada ta'kidlash mumkin. Ushbu tizim asosida bir ildizdan turli vazn va qoliplar yordamida fe'l, ism, sifat hamda masdar kabi ko'plab so'zlar hosil qilinadi; natijada mazmunning nozik soylarini aniqlik bilan ifodalash, ma'nodosh va zid ma'noli birliklar o'rtasida aniq semantik farqlar yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, K-T-B ildizi atrofida "yozish" semantik maydoniga oid ko'plab so'zlar – kitob, kotib, maktub, kutubxona va boshqalar – bitta paradigmatic tarmoqda birlashadi, bu esa leksik va semantik uyg'unlikni mustahkamlaydi. Shuningdek, derivatsiya va tasrif jarayonlarining muntazamligi so'z yasalishi va gap tuzilishida yuqori darajadagi izchillikni ta'minlab, ilmiy-texnik, diniy-falsafiy hamda adabiy uslublarda murakkab g'oyalarni ixcham va tizimli tarzda ifodalashga zamin yaratadi. Natijada arab tili nafaqat tarixiy matnlar, balki zamonaviy muloqot va ilmiy diskursda ham serqatlam, ko'p ma'noli va semantik jihatdan elastik til sifatida namoyon bo'ladi.

Arab tili tarixiy jihatdan Islom olamining ilm-fan va madaniyat tiliga aylanganligi sababli, ko‘plab ilmiy terminologiyalar boshqa tillarga ham kirib kelgan. Masalan, tibbiyot, matematika va astronomiya sohalarida, shuningdek falsafa, kimyo, geografiya va adabiyotda ham arabcha atamalar keng qo‘llanilgan. O‘rta asrlarda Bag‘dod, Damashq va Qohira kabi markazlarda yaratilgan ilmiy asarlar tarjimalar orqali Yevropaga tarqalib, arab tilidagi ko‘plab atamalar lotin va boshqa yevropa tillariga singib ketgan. Natijada “algebra”, “algoritm”, “alkogol”, “azimut”, “zenit”, “nabz” kabi atamalar umumjahon ilmiy leksikoniga kirgan. Bu jarayon nafaqat terminlar, balki ilmiy metodologiya va yozuv an‘analariga ham ta‘sir ko‘rsatib, ilm-fan rivojida madaniy almashinuvning muhim ko‘prigiga aylangan.

Arab tilining dialektal xilma-xilligi haqida qo‘shimcha: Levant, Misr, Mag‘rib dialektlari oraliq‘idagi fonetik va morfologik farqlar qisqacha keltirilishi mumkin. Masalan, Levant lahjasida qaf tovushi ko‘pincha glottal to‘xtashga (?) aylanadi, Misrda esa ko‘pincha g (q → g) tarzida talaffuz qilinadi, Mag‘ribda esa qaf uvulyar yoki velar ohangda saqlanadi. Shuningdek, Levantda diftonglar (ayniqsa aw/ay) ko‘pincha uzun unlilarga silliqlashadi, Misrda urg‘u tizimi bo‘g‘in tuzilishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi, Mag‘ribda esa qisqa unlilar ko‘pincha talaffuzda zaiflashadi yoki tushib qoladi. Morfologik jihatdan, Levant va Misr lahjalarida hozirgi zamon fe‘llarining prefikslari nisbatan barqaror (b- prefiksi jarayonni bildiradi), Mag‘ribda esa fe‘l paradigmalari prefiks va suffikslarning kombinatsiyalari kengroq farqlanadi, shuningdek, majhul nisbat va aspekt farqlari o‘ziga xos tarzda ifodalanadi. Lug‘aviy darajada esa Levantda turkcha va fransuzcha qarz so‘zlar kamroq, Misrda italyanacha va fransuzcha ta‘sir ayrim sohalarida seziladi, Mag‘ribda esa fransuzcha va berbercha ta‘sir kuchliroq bo‘lib, ko‘plab kunlik so‘zlar va iboralarda namoyon bo‘ladi.

Arab tilida ko‘plab so‘zlar uch undoshdan tashkil topgan ildizdan hosil bo‘ladi. Bu tizim tilning grammatik va semantik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, chunki bitta ildizdan turli vazn va shakllar orqali fe‘llar, otlar hamda sifatlar yasaladi, ma‘no nozikliklari ifodalanadi va so‘z turkumlari o‘zaro bog‘lanadi; natijada, tilning ichki tuzilishi izchil, moslashuvchan va boy ifoda imkoniyatlariga ega bo‘ladi (Versteegh, 2014, p.66).

Arab tilining nazariy asoslarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik tadqiqotlari uchun, balki arab tilini o‘qitish metodikasini rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon fonetika, morfologiya, sintaksis va semantika kabi bo‘limlarning izchil tahlilini, shuningdek, tarixiy taraqqiyot va zamonaviy qo‘llanish uslublarini chuqur o‘rganishni talab qiladi. Nazariy bilimlar asosida tuzilgan darsliklar, metodik qo‘llanmalar va baholash mezonlari o‘quvchilarning til kompetensiyasini oshirishga, og‘zaki va yozma nutq malakalarini tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, nazariya va amaliyot uyg‘unligi o‘qituvchiga dars jarayonini samarali rejalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni moslashtirish va individual yondashuvni

ta'minlash imkonini beradi. Natijada, o'quvchilar til strukturasi va mantiqiy bog'lanishlarini chuqur anglab, kommunikativ ehtiyojlarini aniq va ravon ifoda eta olish darajasiga yetadilar.

Mazkur tadqiqotning maqsadi arab tilining nazariy masalalarini tahlil qilish va uning til tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida fonetika, morfologiya, sintaksis hamda semantika yo'nalishlarida mavjud nazariy yondashuvlar ko'rib chiqiladi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari tahlil qilinadi va zamonaviy lingvistik nazariyalar bilan qiyosiy o'rganiladi. Shuningdek, arab tilining tipologik belgilarini aniqlash, uning mintaqaviy dialektlar bilan o'zaro aloqador jihatlarini yoritish va standart adabiy til me'yorlarining shakllanish omillarini ilmiy dalillar asosida asoslash ko'zda tutiladi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati sifatida o'quv-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish, terminologik bazani boyitish hamda tarjima amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan metodik yondashuvlarni taklif etish rejalashtiriladi. Natijada, arab tilining tizimiy tuzilishi, funksional-uslubiy ko'rinishlari va kommunikativ-pragmatik xususiyatlari yanada chuqurroq yoritilib, tilshunoslikdagi mavjud muammolarga ilmiy yechimlar taklif etiladi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: lingvistik tahlil, taqqoslash metodi, ilmiy adabiyotlarni o'rganish, misollar asosida tahlil qilish, shuningdek, empirik kuzatuv va ma'lumotlarni tizimlashtirish, statistik tahlil hamda tuzilmaviy-semantik yondashuv. Metodlar ketma-ket va o'zaro uyg'un holda qo'llanilib, nazariy xulosalarni amaliy dalillar bilan solishtirishga, olingan natijalarni verifikatsiya qilishga hamda tahlil jarayonida aniqlik va obyektivlikni ta'minlashga xizmat qildi.

Arab tilining nazariy masalalarini o'rganishda quyidagi yo'nalishlar asosiy tadqiqot obyekti sifatida tanlandi:

1) arab tilining fonetik tizimi, ya'ni tovushlar inventari, undosh va unli tovushlarning artikulyatsion xususiyatlari, urg'u va intonatsiya naqshlari, fonologik qarama-qarshiliklar hamda dialektlararo fonetik farqlar;

2) arab tilining morfologik tuzilishi, xususan, ildiz va vazn tizimi, so'z yasalishi va so'z o'zgartirish mexanizmlari, fe'l zamon-mayl kategoriyalari, ism jins-son-kelishik kategoriyalari hamda affiksatsiya va ichki fleksiyaning o'zaro munosabati;

3) arab tilining sintaktik tizimi, jumla tuzilishi va so'z tartibi, i'rob va boshqaruv munosabatlari, bog'lovchi konstruktsiyalar, sodda va qo'shma gap modellari, matn darajasidagi bog'lanish va kohezion vositalar;

4) arab tilining semantik xususiyatlari, leksik ma'no qatlamlari, polisemiya va omonimiya hodisalari, metafora va metonimiya kabi ma'no ko'chishlari, semantik maydonlar, pragmatik talqin va kontekst ta'sirini qamrab oladi.

Tilshunoslarning ta'kidlashicha, tilning nazariy tizimini o'rganish til strukturasi chuqur tushunishga imkon beradi, chunki bunday yondashuv fonetika, morfologiya, sintaksis va semantika kabi bo'limlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tizimli ravishda aniqlash, ularning funksional vazifalarini tahlil qilish hamda til birliklarining shakl va mazmun jihatdan qanday uyg'unlashishini izchil tushuntirish imkonini yaratadi (Owens, 2006, p.81).

Natijalar. Arab tilining fonetik xususiyatlari. Arab tilida 28 ta harf mavjud bo'lib, ularning aksariyati undosh tovushlardan iborat. Masalan: ب – b, ت – t, د – d, ك – k.

Arab tilining fonetik tizimi boshqa tillardan ayrim tovushlari bilan farqlanadi. Masalan: ع ('ayn), ح (ha), غ (ghayn).

Misollar: علم - ilm, غرفة - xona, حياة - hayot.

Masalan, ع tovushi bo'g'izdan chiqadigan tovush bo'lib, ko'plab tillarda mavjud emas. Shu sababli bu tovushni talaffuz qilish arab tilini o'rganayotgan talabalar uchun murakkab hisoblanadi (Ryding, 2005, p.45).

Arab tilida tovushlarning uzun va qisqa variantlari ham mavjud. Masalan: كَتَبَ - yozdi, كَاتَبَ - yozishdi. Bu holat fonetik farq orqali ma'no o'zgarishini ko'rsatadi.

Arab tilida sakkizta emfatik undosh mavjud: ص (s), ض (d), ط (t), ظ (z), bu undoshlarning talaffuzi nutqdagi ma'noni o'zgartiradi.

Vokal uzunligi va qisqa unli tovushlar (a, i, u va ularning uzun variantlari ā, ī, ū) gapning grammatik shakllanishida va ma'no farqlashda muhim rol o'ynaydi.

Arab tilida hamza (ء) va madd (آ) kabi maxsus belgilar mavjud, ular talaffuz va yozuvni tartibga soladi. Fonetika bo'limida intonatsiya va urg'u naqshlarining gap ma'nosiga ta'sirini misollar bilan ko'rsatish mumkin. Masalan, savol va inkor shakllaridagi urg'u o'zgarishi.

Arab tilining morfologik tizimi. Arab tilining eng muhim xususiyatlaridan biri ildiz tizimidir. Ko'plab arabcha so'zlar uch undoshli ildizdan hosil bo'ladi. Masalan: كتب - ildiz

Bu ildizdan quyidagi so'zlar hosil bo'ladi: كتب - yozdi, كاتب - yozuvchi, كتاب – kitob, مكتبة - kutubxona, مكتب - ofis. Bu tizim ishtiqoq deb ataladi.

Tilshunoslarning ta'kidlashicha, arab tilining ildiz tizimi tilning morfologik boyligini ta'minlaydi (Haywood & Nahmad, 2005, p.54). Yana bir misol: درس - ildiz

Undan hosil bo'lgan so'zlar: درس - o'qidi, مدرسة - maktab, مدرس - o'qituvchi, دراسة - o'qish. Bu jarayon arab tilida so'z yasashning asosiy mexanizmini tashkil etadi.

Arab tilida so'z yasash mexanizmi ikki turga bo'linadi: ishtiqoiy (derivational) va tarkibiy (inflectional). Masalan, ism va fe'l orasidagi munosabatni chuqurroq tushuntirish mumkin. Ishtiqoiy tizimda ildiz (jizr) va vazn (binyon) o'rtasidagi uyg'unlik orqali yangi so'zlar hosil qilinadi: masalan, K-T-B ildizidan kitob, kotib, maktub, kutubxona kabi birliklar yuzaga keladi; bu jarayon semantik maydonni kengaytirib, ma'no nuanslarini yuzaga chiqaradi. Tarkibiy tizim

esa soʻzning grammatik shakllarini jins, son, kelishik, zamon, shaxs va daraja kabi kategoriyalarni affikslar, qoʻshimchalar va ichki unli almashinuvi orqali koʻrsatadi.

Ismilar odatda jins (muzakkar–muannas), son (mufrad–tasniya–jamʻ), hamda kelishik (rafʻ, nasb, jarr) kategoriyalari boʻyicha turlanadi; misol uchun, kitob - kitobun (rafʻ), kitoban (tasniya), kutubun (jamʻ), kitoba (nasb) kabi shakllar tarkibiy oʻzgarishlarning namunalaridir. Feʼllarda esa vaznlar maʼnodagi koʻplab nozikliklarni bildiradi: faʼala, faʼʼala, faaʼala, tafaaʼala, iftaʼala, istafʼala va boshqalar sababli, oʻtkazuvchanlik (transitivlik), takror, oʻzaro harakat yoki oʻzlik maʼnolari yuzaga chiqadi. Shuningdek, feʼl zamon-moddallik tizimi (madii, muzoriʻ, amr), shaxs-son moslashuvi va majhul–maʼlum nisbatlar bilan tarkibiy darajada belgilab boriladi.

Ism va feʼl orasidagi munosabatni chuqurroq koʻrsatishda masdar va ismul-faʼil, ismul-mafʼul, sifat mushabbaha kabi hosilalar markaziy oʻrin tutadi: masdar feʼlning nomiy ekvivalenti sifatida jarayonni ifodalaydi, ismul-faʼil esa bajaruvchini, ismul-mafʼul esa taʼsir koʻrgan obʼektni bildiradi. Shu tariqa ishtiqoiy mexanizm konseptual tarmoqni kengaytirsa, tarkibiy mexanizm sintaktik va morfologik moslashuvni taʼminlaydi; natijada, arab tilining soʻz yasash va shakl oʻzgartirish tizimlari bir-birini toʻldirib, maʼno va grammatikani uzviy bogʻlaydi.

Ildiz va vazn tizimining tipologik jihatlari: baʼzi soʻzlar uch undoshdan tashqari toʻrt undoshli ildizlardan ham hosil boʻladi (masalan: زرع – zarʼa – ekish). Bunday holat arab tilidagi morfologik tizimning boyligini koʻrsatadi, chunki ildizlardagi undoshlar soni leksik maʼno va soʻz yasash imkoniyatlarini kengaytiradi. Uch undoshli (triliteral) ildizlar eng keng tarqalgan boʻlib, ular turli vaznlar orqali feʼl, ot va sifat shakllarini hosil qiladi; toʻrt undoshli (quadriliteral) ildizlar esa nisbatan kamroq uchraydi, biroq ular ham mustaqil vaznlar tizimiga ega. Misol uchun, زرع (z-r-ʻ) ildizi ekish, sochish maʼnolarini anglatadi va undan زَرَع (zaraʼa), مَزْرَعَة (mazraʼa), زِرَاعَة (zirāʼa) kabi shakllar yasaladi. Shuningdek, toʻrt undoshli ildizlarga misol tariqasida دَحْرَج (dahraja – dumalatmoq) kabi feʼllarni keltirish mumkin; bu turdagi ildizlar ham oʻziga xos vaznlar (masalan, فَعَّلَ – faʼlala) orqali paradigmal koʻrinish hosil qiladi. Natijada, ildiz–vazn tizimi nafaqat semantik maydonni tartibga soladi, balki soʻz yasash jarayonida muntazamlik va produktivlikni taʼminlaydi.

Morfologiyada qisqa va uzun feʼl shakllari, shuningdek, shaxs va jins koʻrsatkichlari boʻyicha oʻzgarishlarni yanada batafsil yoritish, ularning paradigmadagi oʻrnini koʻrsatish hamda misollar orqali qoʻllanish holatlarini tushuntirish mumkin.

Arab tilining sintaktik xususiyatlari. Arab tilida gap tuzilishi ikki asosiy turga boʻlinadi: 1) Jumla ismiyya (otli gap); 2) Jumla fiʼliyya (feʼlli gap)

Jumla ismiyya. Misol: الطالب مجتهد - talaba tirishqoq. Bu gapda feʼl mavjud emas.

Yana bir misol: الجو جميل - Havo chiroyli.

Jumla fiʼliyya. Misol: ذهب الطالب إلى الجامعة - Talaba universitetga ketdi.

Yana bir misol: قرأ الطالب الكتاب - Talaba kitobni o'qidi.

Arab tilida fe'l odatda gap boshida keladi. Bu xususiyat ko'plab boshqa tillardan farq qiladi (Versteegh, 2014, p.87).

Arab tilida gap tartibi moslashuvchan, lekin i'rob (case ending) tizimi tufayli ma'no aniq saqlanadi. Bu boshqa fusha tillarga nisbatan farq qiladi. I'rob unsurlari ism, sifat va fe'llarning ohiridagi harflar orqali kelishik, rod va son ko'rsatkichlari gapdagi sintaktik munosabatlarni belgilab, so'zlarning o'rnini o'zgartirganda ham ma'noni buzmaydi. Masalan, muftado va xabar tartibi almashtirilsa ham, to'g'ri i'rob tufayli mazmun ravshan qoladi; shuningdek, fe'l-fa'il-maf'ul tartibi erkin almashinishi mumkin. Bu xususiyat arab tilini poetik inshootlar, saj' va balog'at uslublarida ham yuksak darajada moslashuvchan qiladi, shu bilan birga o'quvchi va tinglovchiga aniq sintaktik ishoralarni taqdim etadi.

Sodda va qo'shma gaplar, shuningdek, zamon va shaxsga qarab fe'lning joylashuvi haqida yanada keng misollar, ularning tuzilishi, intonatsiyasi va ma'no munosabatlarini ko'rsatadigan batafsil izohlar, shuningdek, amaliy qo'llanish holatlari bilan birga keltiriladi. Bu doirada sodda gaplarning darak, so'roq, buyruq, undov kabi turlariga oid o'nlab namunalar berilib, har birining sintaktik modeli, ega-kesim moslashuvi, ikkinchi darajali bo'laklarning tartibi hamda pauza va urg'u nuqtalari aniq ko'rsatiladi. Qo'shma gaplarda bog'lovchi va bog'lovchisiz tuzilmalar, ergash gapli konstruktsiyalar, sabab-oqibat, shart-sharoit, maqsad, payt va qiyos munosabatlari misollar orqali yoritilib, gap bo'laklari o'rtasidagi semantik va struktur bog'lanishlar tahlil qilinadi. Zamon kategoriyasida fe'lning hozirgi-kelasi, o'tgan (hikoya va rivoya), kelasi zamon shakllarining qo'llanilishi, ularning nutq uslublariga ko'ra o'zgarishi hamda kontekstda qayta talqin qilinishi (masalan, tarixiy hozirgi zamon, reja hozirgi zamoni) alohida ko'rib chiqiladi. Shaxsga qarab fe'lning shaxs-son qo'shimchalari, uslubiy neytrallik va ekspressivlik darajalari, shuningdek, muayyan kommunikativ vaziyatda ega tushirib qoldirilishi yoki inkor shaklining berilishi kabi holatlar izchil tahlil etiladi. Fe'lning gapdagi joylashuvi borasida odatiy SOV tartibi, tema-rema munosabatiga ko'ra inversiya holatlari, urg'u orqali ma'no markazining ko'chishi, yordamchi fe'llar va modal birliklar bilan birikishidagi o'zgarishlar ko'rsatilib, real nutqda uchraydigan erkin tartib namunalari ilgari suriladi. Bularning barchasi o'quvchi uchun qulay bo'lishi maqsadida soddalashtirilgan sxemalar, qadam-baqadam tahlillar va taqqosiy jadvalga tenglashtirilgan tavsiflar bilan to'ldirilib, yozma hamda og'zaki nutqda qo'llanish bo'yicha amaliy mashqlar, minimal juftliklar, intonatsion konturlar va tipik xatolarni tuzatish bo'yicha tavsiyalar bilan boyitiladi. Bundan tashqari, muloqot vaziyatlaridan olingan dialoglar, ilmiy va publitsistik matnlardan parchalar, badiiy uslub namunalari orqali nazariy qoidalar amaliy kontekstda sinovdan o'tkazilib, o'quvchining mustaqil tahlil va ijodiy yozish ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bog'lovchi konstruktsiyalar va matn darajasidagi kohezion vositalar haqida: va (و), lekin (لكن), chunki (لأن) kabi so'zlar sintaksis va semantika bog'lanishini ko'rsatadi. Bu kabi bog'lovchilar gaplar o'rtasida sabab-oqibat, qarama-qarshilik, qo'shilish va izohlash munosabatlarini vujudga keltirib, matnning izchilligi hamda mantiqiy oqimini ta'minlaydi. Masalan, "va" qo'shish va ketma-ketlikni bildirsa, "lekin" qarama-qarshi mazmunlarni ta'kidlaydi, "chunki" esa sababni ko'rsatib, natijaviy gap bilan mazmuniy bog'lanishni mustahkamlaydi. Shuningdek, ushbu vositalar referensial aloqalarni (olmoshlar, takror va sinonimik almashuvlar orqali) qo'llab-quvvatlab, mavzuviy birlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Natijada, o'quvchi fikrlar zanjirini oson kuzatadi, matn esa yaxlit, tushunarli va uslubiy jihatdan uyg'un shaklga ega bo'ladi.

Arab tilining semantik xususiyatlari. Arab tilida ko'plab so'zlar ko'p ma'noli bo'lishi mumkin. Masalan: عين. Bu so'z quyidagi ma'nolarga ega: ko'z, buloq josus.

Misollar: عين الإنسان جميلة - Insonning ko'zi chiroyli.

وجدنا عين الماء في الجبل - Biz tog'da buloq topdik.

Bu hodisa tilshunoslikda polisemiya deb ataladi (Owens, 2006, p.104).

Yana bir misol sifatida arab tilidagi "قلبه حجر" - "yuragi tosh" iborasi keltiriladi; u beparvolik, rahmsizlik yoki hissiz munosabatni bildiradi, ammo kontekstga qarab, qat'iyat va sabrni ham nazarda tutishi mumkin. Ingliz tilidagi "break the ice" iborasi esa so'zma-so'z ma'noda muz yorishni anglatadi, ammo idiomatik ma'noda suhbatni boshlash yoki ijtimoiy noqulaylikni kamaytirishni bildiradi; bu yerda ham polisemik yoyilish madaniy amaliyotlar va kommunikativ ehtiyojlar bilan shakllanadi. Shuningdek, xitoy tilidagi "给面子" ("yuzi"ni saqlash) madaniyatidagi ijtimoiy izzat va obro' tushunchalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, turli vaziyatlarda hurmat ko'rsatishdan tortib, mojaroni yumshatishgacha bo'lgan ma'nolarni ifoda etadi. Bularning barchasi idiomatik ifodalarning nafaqat til tizimidagi, balki ijtimoiy-psixologik o'zaro ta'sirlar maydonidagi polisemik tabiatini ko'rsatadi.

Sinonimlar va antonimlarni qo'shimcha misollar bilan boyitish: sinonimlar (masalan, "go'zal" - "chiroyli", "tez" - "shoshqin", "keng" - "yalanglik") matnning ifoda imkoniyatini kengaytiradi, antonimlar esa (masalan, "katta" - "kichik", "yorug'" - "qorong'i", "sokin" - "shovqinli") ma'no qarama-qarshiligini ta'kidlab, obrazlilikni kuchaytiradi. Ushbu birliklarni o'quv topshiriqlarida qo'llab, jumla va kichik matnlar tuzish (masalan: "Go'zal manzara chiroyli ranglar bilan to'ldi"; "Sokin kecha ertalab shovqinli shaharga aylandi") o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi. Bundan tashqari, tematik guruhlar bo'yicha sinonim qatorlari tuzish (masalan, his-tuyg'u: "xursand" - "quvonchli" - "baxtiyor"; harakat: "yugurmoq" - "shoshmoq" - "chapdast

yurmoq”) va antonim juftlarini aniqlash bo‘yicha mashqlar (“yumshoq” - “qattiq”, “issiq” - “sovuq”, “yaqin” - “uzoq”) til sezgirligini rivojlantiradi. Real kontekstlardan misollar yig‘ish, lug‘atlardan foydalanish va o‘quvchilarga mustaqil izlanish topshiriqlarini berish orqali mavzu mustahkamlanadi.

Qur‘oni karim va klassik adabiyotdagi ma‘nolar qatlamlari, leksik semantik tahlil: ko‘p so‘zli bir ildizli so‘zlar turli kontekstlarda farq qiladi. Mazkur farqlanishlar matnning tarixiy, madaniy va uslubiy qatlamlariga bog‘liq bo‘lib, so‘zning ildiz ma‘nosi bilan konnotativ, metaforik va uslubiy rang-baranglik o‘rtasidagi munosabatni yoritadi. Xususan, Qur‘oni karim oyatlarida bir ildizdan yasalgan birliklar ilohiy ma‘no, axloqiy-ruhoniyy yo‘nalish va shar‘iy-huquqiy kontekstlarda turlicha semantik soylar hosil qiladi; klassik adabiyotda esa shu ildizlar badiiy tasvir, tashbeh, isti‘ora va kinoya vositasida yangi ma‘no qirralari bilan boyiydi. Shuningdek, vaqt o‘tishi bilan semantik siljish, ma‘no torayishi yoki kengayishi, terminlashuv va poetik aktualizatsiya jarayonlari kuzatiladi, bu esa leksik birliklarning polisemiyasi va homonimiyasi o‘rtasidagi chegaralarni aniqlashni talab qiladi. Metin ichki izchilligi, intertekstual ishoralar va janr talablari kontekstual talqin imkoniyatlarini belgilab, so‘zning funksional-semantik potentsialini ochadi; natijada, leksik-semantik tahlil nafaqat lug‘aviy qatlamni, balki ideya-estetik tizimni ham yoritishga xizmat qiladi.

Arab tilida sinonimlar ham ko‘p uchraydi. Masalan: أسد – sher, ليث – sher, غضنفر – sher. Bu tilning semantik boyligini ko‘rsatadi.

Muhokama. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, arab tilining nazariy tizimi murakkab va mukammal tuzilishga ega. Ayniqsa, ildiz tizimi tilning morfologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tizim so‘z yasash va so‘z o‘zgartirish jarayonlarini tartibga solib, ma‘no qatlamlarini aniq belgilab beradi. Masalan, uch undoshli ildizlar asosida yuzlab derivatsiyalar hosil qilinadi, ular orqali fe‘l, ism va sifatlarning turli shakllari vujudga keladi. Natijada, semantik aniqlik saqlangan holda morfologik moslashuvchanlik ta‘minlanadi. Shu bilan birga, fonetik o‘zgarishlar, vaznlar tizimi va affiksatsiya mexanizmi o‘zaro uyg‘unlashib, tilning ichki mantiqini mustahkamlaydi. Ildiz va vazn o‘rtasidagi dinamik aloqadorlik nafaqat so‘z boyligini kengaytiradi, balki grammatik munosabatlarni ifodalashda ham yuqori darajadagi izchillikni yuzaga keltiradi. Bu jihatlar arab tilini ilmiy tahlil va kompyuter lingvistikasi uchun qulay obyektga aylantiradi, chunki modellashtirishda qoidaviylik va andozaviy strukturalar muhim o‘rin tutadi. Xulosa qilib aytganda, ildiz tizimi arab tilining morfologik barqarorligi, semantik chuqurligi va funksional serqirraliligini ta‘minlovchi markaziy ustundur.

Arab tilining fonetik tizimi ham boshqa tillardan farq qiladi. Ba‘zi tovushlarning mavjudligi tilni o‘rganishni murakkablashtiradi, biroq bu tilning fonetik boyligini ham namoyon etadi. Xususan, arab tilida bo‘g‘iz tovushlari (masalan, ‘ayn va ho), shuningdek, emfatik undoshlar

(s, d, t, z ning qattiq talaffuz qilinadigan shakllari) mavjud bo'lib, ular talaffuzda maxsus artikulyatsiyani talab qiladi. Unlilar tizimi ham qisqa va uzun shakllarga ega bo'lib, ma'no farqlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, urg'u va intonatsiya naqshlari so'z va gap ma'nosini o'zgartirishi mumkin, bu esa o'rganuvchilardan diqqat va muntazam mashqni talab etadi. Natijada, fonetik xususiyatlarning xilma-xilligi dastlab murakkab tuyulsa-da, ular arab tilining ohangdorligi, ifoda imkoniyatlari va nozik semantik farqlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Sintaktik jihatdan arab tili qat'iy grammatik qoidalarga asoslangan. Gap tuzilishining o'ziga xosligi arab tilining strukturaviy xususiyatlarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, so'z tartibi, i'rob tizimi va kelishiklarning aniq qo'llanilishi mazmunning nozik semantik farqlarini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, ismiy va fe'liy gaplarning farqlanishi, muftado va xabar munosabatining qat'iy belgilanishi, hamda fe'lining zamon, shaxs va sondagi moslashuvi matnning ravonligi va aniqligini ta'minlaydi. Bunda bog'lovchilar, ajratuvchi zarralar hamda ta'kid vositalari gap bo'laklari orasidagi mantiqiy aloqani mustahkamlaydi, natijada tushunarlik va uslubiy izchillik yuqori darajada namoyon bo'ladi (Versteegh, 2014, p. 90).

Xulosa. Arab tilining nazariy masalalarini o'rganish tilning fonetik, morfologik, sintaktik va semantik tizimini chuqur tushunishga yordam beradi. Ushbu nazariy bilimlar arab tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishda ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishda olib boriladigan izlanishlar nafaqat til birliklarining tuzilishi va ularning o'zaro munosabatlarini yoritadi, balki nutq jarayonidagi funksional xususiyatlarni, uslubiy qatlamlarni va pragmatik omillarni ham tahlil etadi. Shuningdek, tarixiy-lisoniy rivojlanish bosqichlarini o'rganish, dialektal farqlarni solishtirish, zamonaviy korpus lingvistikasining ma'lumotlariga tayanish va kognitiv yondashuvlarni qo'llash orqali nazariy xulosalar yanada ishonchli bo'ladi. Natijada, o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, didaktik materiallarni boyitish, talaffuz va intonatsiya bo'yicha mashqlarni takomillashtirish, so'z yasalishi hamda gap qurilishi bo'yicha kompetensiyalarni tizimli ravishda rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Bu esa o'qituvchi va o'quvchilar uchun samarali metodikalar, baholash mezonlari va interfaol yondashuvlarni ishlab chiqishga zamin yaratadi, tilni amaliy o'zlashtirish jarayonida barqaror natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Kelajakda arab tilining nazariy jihatlarini zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida chuqur o'rganish tilshunoslik fanining rivojlanishiga xizmat qiladi, chunki bu jarayon fonologiya, morfologiya, sintaksis va semantika kabi bo'limlarda yangi ilmiy natijalarni yuzaga chiqaradi, metodologik yangilanishlarni rag'batlantiradi hamda an'anaviy qarashlarni qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. Bunday tadqiqotlar tipologik taqqoslashlar, korpus lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik va diskurs tahlili kabi yo'nalishlar bilan integratsiyada olib borilganda, nafaqat nazariy konsepsiyalarni boyitadi, balki amaliy til o'qitish, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo muloqot

samaradorligini ham oshiradi. Natijada, arab tilining tuzilish xususiyatlari va dinamik rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda yoritish, til resurslarini raqamlashtirish, terminologik bazani takomillashtirish va ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduazizov, A.A. (2010) Theory of Linguistics. Nazariy tilshunoslik. – Tashkent: O'qituvchi. – 240 b. (in Uzbek)
2. Grande, B.M. (2001). Course of Arabic grammar in comparative-historical light. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osvveshenii. – Moscow: RAN. – 592 p. (in Russian)
3. Ḥassān, Tammām. (1994). The Arabic Language: Its Meaning and Structure. Al-lughā al-'arabiyyah: ma'nāhā wa mabnāhā. – Cairo: Dār al-thaqāfah. – 376 p. (in Arabic)
4. Haywood, J., Nahmad H. (2005). New Arabic Grammar of the Written Language. Routledge. – 254 p. (in English)
5. Mahmudov, N.M. (2012) Theoretical Grammar of the Uzbek Language. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Tashkent: Fan. – 256 p. (in Uzbek)
6. Begmatova B.M., Mutalova G.S., Kasimova S.S. (2023). The direct object and its use in Arabic language // Boletín De Literatura Oral -The Literary Journal, Vol. 10 No. 1. – Pp. 3601-3609. (in English)
7. Nurmonov A. (2008) Foundations of Linguistic Theory. Nazariy tilshunoslik asoslari. – Tashkent: Fan. – 280 p. (in Uzbek)
8. Owens, J. (2006). Linguistic History of Arabic. Oxford University Press. – 104 p. (in English)
9. Rasulov, R. (2009) Introduction to Linguistics. Tilshunoslikka kirish. – Tashkent: University. – 220 p. (in Uzbek)
10. Rustomov, A. (2020). Syntactic properties of conditional prepositions (hurufu-sh-shart). Shart yuklamalari (hurufu-sh-shart)ning sintaktik xususiyatlari. Eastern torch, 1(1), 108-116. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eastern-torch/article/view/13273> (in Uzbek)
11. Rustomov, A.E. (2022). The characteristics of the interaction between the conditional verb and the response verb in the conditional compound sentence in Arabic. Arab tilida shart ergash gapli qo'shma gapda shart fe'li va javob fe'lining o'zaro bog'lanish xususiyatlari // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. Volume 2, Issue 13. – Pp. 35-42. (ISSN: 2181-2888) (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7416928>) (in Uzbek)
12. Rustomov A.E. (2025). Features of conditional constructions in the Arabic language. Arab tilida shartni ifodalovchi konstruktsiyalar xususiyatlari // Oriental Journal of

Philology, Vol 05, Issue 03. – Pp. 561-567. DOI: <https://doi.org/10.37547/supsci-ojp-05-03-64> (in Uzbek)

13. Ryding, K. (2005). Reference Grammar of Modern Standard Arabic. Cambridge University Press. – 145 p. (in English)

14. Sheikh Al-Ghalayni, M. (2007). Collection of Arabic Lessons. Jami' ad-durus al-arabiyya. – Cairo: Dar al-ghad al-jadid. – 591 p. (in Arabic)

15. Versteegh, K. (2014). The Arabic Language. Edinburgh University Press/ – 290 p. (in English)